

Dispoziční predikáty a lingvistická relativita

FILIP TVRDÝ, Katedra logiky a metodológie vied, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika

TVRDÝ, F.: Dispositional Predicates and Linguistic Relativity
FILOZOFIA, 80, 2025, No 6, pp. 826 – 840

Dispositions are unobserved properties of objects that may or may not manifest under certain conditions. These properties can be described using dispositional predicates, which typically require the use of conditional clauses. In this paper, I focus on the confounding nature of indicative and counterfactual conditionals. The first part addresses terminological issues in Czech philosophy, particularly those stemming from the uncritical adoption of the English linguistic framework. The second part provides a brief overview of the analysis of dispositional predicates in Anglophone philosophy, tracing its development from the 1930s to the 1970s. In the third part, I explore how the linguistic intuitions of native English and Czech speakers differ when discussing dispositions. In part four, I place these conflicting intuitions about modality within the broader context of linguistic relativity. Finally, I reflect on some of the reasons for the prevalence of counterfactual reasoning in philosophy.

Keywords: philosophy of language – philosophy of science – semantics – conditional sentences – dispositions – linguistic intuitions – linguistic relativity

Dispozice jsou nepozorované vlastnosti objektů, které se za určitých podmínek mohou, ale nemusejí projevit – například „křehkost“ nebo „rozpustnost“. Lze je vyjádřit dispozičními predikáty jako „být křehký“ nebo „být rozpustný“, jejichž zavedení vyžaduje podle filozofické tradice použití podmínkových souvětí. Filozofové se přitom neshodnou, zdali se má jednat o souvětí s otevřenými či kontrafaktuálními podmínkami. Poněkud překvapivě se toto dosti technické a na první pohled okrajové téma dostalo do středu zájmu analytické filozofie, protože dispoziční predikáty bývají považovány za vstupní bránu

modality do vědy. Jejich prostřednictvím do vědecké metodologie proniká například nauka o nutnosti přírodních zákonů nebo možnosti paralelních světů. Zatímco velká část analytické filozofie v první polovině 20. století usilovala o eliminaci reliktní modality z jazyka vědy, od 70. let se kontrafaktualita do vědy opět navrácí. Věda podle některých filozofů není stroze deskriptivní, jak si představovali novopozitivisté, nýbrž zasahuje i do říše možného a nemožného (například Williamson 2016). Tento vývoj je podle mého názoru škodlivý, protože vede k zavlečení vědy za hranice empirické skutečnosti. Ultimátním cílem filozofů doporučujících tento přístup je obhajoba filozofických stanovisek, která jsou s vědou v rozporu.

„Modální vědu“ lze kritizovat kvůli epistemickým i ontologickým defektům: 1) takzvané „modální“ poznání ve skutečnosti poznáním není, protože to musí být empiricky testovatelné; 2) kontrafaktuální argumenty s sebou přinášejí spoustu metafyzického balastu, například *possibilia* nebo možné světy. V tomto článku se ale zaměřím na konfúznost samotného jazyka kontrafaktuálních podmínkových souvětí, která je důsledkem ledabylé konceptuální analýzy. Dispoziční predikáty jsem si vybral pro jejich relativní jednoduchost, ale různé chápání modality se bude týkat i složitějších teoretických konstrukcí, jako jsou například kauzální a přírodní zákony. *První* část se zabývá terminologickými problémy české filozofie a logiky, které jsou spojeny s nekritickým přijímáním jazykovědného aparátu angličtiny. *Druhá* část stručně popisuje vývoj analýzy dispozičních predikátů v anglofonní filozofii od 30. let do 70. let 20. století. Ve *třetí* části vysvětlím, jak se při hovoru o dispozicích liší jazykové intuice rodilých mluvčích angličtiny a češtiny. Ve *čtvrté* části zařadím protichůdné intuice ohledně modality do širšího kontextu lingvistické relativity, z níž se po příliš ambiciózních začátcích stala mnohem skromnější a plauzibilnější teorie. Na závěr se zamyslím nad některými příčinami kontrafaktuální argumentace ve filozofii, která má podle mého názoru původ v obavách z hrozcí naturalizace filozofické metodologie.

1. Morfosyntax a sémantika podmínkových souvětí

Modalita a kontrafaktualita bývá v různých jazycích obvykle vyjadřována pomocí slovesného času, způsobu a vidu, případně kombinací dvou nebo více z těchto jevů. Angličtina i čeština využívají pro diferenciaci různých stupňů možnosti v podmiňovacích souvětích čas a způsob, ale činí tak poněkud odlišnými prostředky. Anglicky psaná filozofie dělí podmínková souvětí do dvou typů, a to podle reálnosti či nereálnosti podmínek v antecedentu. Souvětí se splnitelnými podmínkami jsou většinou formulovány v indikativu, zatímco

souvětí s kontrafaktuálními podmínkami obvykle obsahují anglický konjunktiv.¹ Toto dělení naneštěstí neodpovídá lingvistické realitě, protože „indicative conditionals“ někdy vyjadřují kontrafaktuální podmínky, zatímco „counterfactual conditionals“ mohou sloužit ke komunikaci podmínek otevřených:

- (1) If the Palestinians declared statehood now, the Israelis would retaliate. [„indicative conditional“ s kontrafaktuální podmínkou] (Montague 2006, 4).
- (2) If Jones had taken arsenic, he would have shown just exactly those symptoms which he does in fact show. [„counterfactual conditional“ se splnitelnou podmínkou] (Anderson 1951, 37).

Neobstojí, ani když si vypomůžeme názvy založenými na použitém slovesném způsobu. „Indicative conditionals“ sice opravdu obsahují slovesa v indikativu, ale „subjunctive conditionals“ zahrnují konjunktiv jen v některých případech, zatímco jindy modalitu vytvářejí posunem času hlouběji do minulosti:

- (3) If I were you, I would be very careful. [„subjunctive conditional“ s minulým konjunktivem]
- (4) If Oswald had not shot Kennedy, someone else would have. [„subjunctive conditional“ s indikativem v předminulém čase]

Anglický konjunktiv je od poloviny 17. století na ústupu, lingvisté už na konci 19. století předpovídali jeho úplné vymizení z jazyka (Marsh 1860, 317). Navíc je otázkou, zdali o něm má smysl mluvit jako o samostatném slovesném způsobu, když je v angličtině jen velmi obtížně detekovatelný. Minulý konjunktiv lze totiž rozpoznat jen u slovesa „to be“, a to pouze v první a ve třetí osobě singuláru (například „if I were“ a „if she were“). Ve všech ostatních tvarech minulý konjunktiv splývá s minulým indikativem (například „if I had“ a „if she had“). V češtině konjunktiv jako slovesný způsob vůbec neexistuje, jeho funkci při podmiňování částečně přebírá kondicionál. Míru splnitelnosti podmínky v antecedentu můžeme škálovat jistějším indikativem nebo dvěma méně jistými druhy kondicionálu:

¹ Česky psaná filozofie a logika bezmyšlenkovitě kopíruje anglický terminologický úzus, jehož převod je navíc často zatížen banálními translatologickými chybami. Podmínkovým souvětím se tak nesprávně říká „kondicionály“, což je mechanický přepis anglického „conditionals“. Navíc se kontrafaktuální podmínková souvětí označují jako „subjunktivní“, i když se anglický „subjunctive“ v české lingvistice překládá jako „konjunktiv“ (pro podrobný výklad viz Tvrđý 2024).

- (5) Když se zableskne, zahřmí. [indikativ]
- (6) Kdyby se zablesklo, zahřmělo by. [přítomný kondicionál]
- (7) Kdyby se bylo zablesklo, bylo by zahřmělo. [minulý kondicionál]

Český minulý kondicionál je podobně jako anglický konjunktiv čím dál vzácnější (Macháčková 1980), jeho morfosyntaktická struktura je totiž o poznání komplikovanější než u kondicionálu přítomného. Na vině ústupu ze slávy ovšem není jen pohodlnost mluvčích češtiny, ale i sémantická stránka příslušných souvětí. Většina kompetentních uživatelů má problémy detekovat významový rozdíl mezi souvětími (5) a (6), protože oba antecedenty lze chápat jako splnitelné podmínky. Stejně nejasné jsou i příklady (6) a (7), jejichž antecedenty můžeme podle kontextu interpretovat jako podmínky nesplnitelné. Přítomný kondicionál se hodí takřka na všechno: kóduje podmínky splnitelné i nesplnitelné, a navíc se relativně snadno konstruuje.

Při určování splnitelnosti a nesplnitelnosti podmínek si angličtina vypořádává minulým a předminulým časem. Souvětí obsahujícímu v podmínkové větě „past simple tense“ se někdy v literatuře říká „present counterfactual“, zatímco podmínková věta v „past perfect tense“ náleží k „past counterfactual“ (Iatridou 2000, 231 – 232; příklady podle Adams 1970, 90):

- (8) If Oswald did not shoot Kennedy, someone else did. [minulý čas + minulý čas]
- (9) If Oswald had not shot Kennedy, someone else would have. [předminulý čas + „would have“]

Čeština předminulý čas nezná, a proto ve druhé verzi nahrazuje modálně slabší spojku „pokud“ silnějším „kdyby“, které v sobě zahrnuje pomocné sloveso „by“:

- (10) Pokud Oswald nezastřelil Kennedyho, udělal to někdo jiný. [minulý čas + minulý čas]
- (11) Kdyby Oswald nezastřelil Kennedyho, udělal by to někdo jiný. [přítomný kondicionál + přítomný kondicionál]

Odvozování sémantických vlastností podmínkových souvětí ze slovesného způsobu není vhodné v angličtině ani češtině, a dělení by proto mělo být provedeno nějak jinak. Naštěstí mohou filozofové hledat inspiraci v mainstreamové jazykovědě, která si s klasifikací podmínkových souvětí dokáže poradit mnohem lépe. Autoři uznávané příručky *The Cambridge Grammar of the English Language* konstatují, že filozofické rozlišování mezi „indicative“ a „subjunctive

conditionals“ je až příliš poplatné jazykové praxi latiny, zatímco v ostatních jazycích je distinkce realizována jinými prostředky (Huddleston – Pullum 2014, 751, pozn. 26). Navrhují, aby bylo všeobecné dělení podmínkových souvětí založeno na subjektivně interpretované pravděpodobnosti podmínek: „open conditional“ (12) s antecedentem v přítomném čase je jistější než „remote conditional“ (13) s antecedentem v minulém čase. Nejmenší míru jistoty pak představuje „doubly remote conditional“ (14), jehož podmínková věta v sobě obsahuje předminulý tvar slovesa (Huddleston – Pullum 2014, 150):

(12) If they are still alive, they will be horrified. [přítomný čas + „will“]

(13) If they were alive now, they would be horrified. [minulý čas + „would“]

(14) If they had been alive now, they would have been horrified. [předminulý čas + „would have“]

„Doubly remote conditionals“ se vyskytují relativně vzácně, i když jejich četné zastoupení ve specializované filozofické literatuře by mělo svědčit o opaku. Podle Huddlestona a Pulluma konstrukce s předminulým časem obsahují „extra dávku“ modální vzdálenosti od reality, což avšak neznamená, že musejí vždy vyjadřovat kontrafaktuálnost.² Například v souvětí (14) si mluvčí není zcela jistý, jestli jsou aktéři promluvy skutečně živí či mrtví, ale kdyby náhodou byli živí, asi by byli pěkně vyděšení. Výhoda této trojité klasifikace spočívá ve snadnosti, s jakou ji lze aplikovat na jiné jazyky, byť vyjadřují modalitu odlišnými morfosyntaktickými prostředky. Vraťme se k českým souvětím (5) až (7) se zablesknutím a zahřměním. Příklad (5) je „open conditional“ s antecedentem v přítomném indikativu, (6) je „remote conditional“ s přítomným kondicionálem a (7) „doubly remote conditional“ s kondicionálem minulým. Postoj k pravděpodobnosti promluv je u českých a anglických mluvčích analogický, i když se jejich jazykové intuice mohou v některých případech lišit. Různé větné konstrukce nemají sloužit k zachycení objektivní nutnosti či nemožnosti propozice – aspoň mimo kontext teorémů axiomatických disciplín. Odlišnými druhy podmínkových souvětí vyjadřují mluvčí míru jistoty či pochybnosti o pravděpodobnosti antecedentu a z něj vyplývajícího konsekventu. Při popisu empirické skutečnosti lze uvažovat jen o epistemické modalitě, jež pramení ze subjektivní či intersubjektivní perspektivy (srov. Quine 2013, 178 – 179; Iatridou 2000, 231).

² Podobně uvažují Fintel a Iatridou (2023), kteří vymezují „O-marked“ a „X-marked conditionals“. Označující písmena jsou mnemotechnickou pomůckou pro „Open“ a „eXtra“.

2. Sémantika anglických dispozičních predikátů

Nepozorované vlastnosti objektů začali v jazyce dispozičních predikátů popisovat představitelé logického empirismu a analytického behaviorismu. Ve svém výkladu se zaměřím na čtyři milníky těchto diskusí: Carnapův článek „Testability and Meaning“ (1936), Rylovu monografii *The Concept of Mind* (1949/2009), Goodmanovu knihu *Fact, Fiction, and Forecast* (1955/1983), Quinovy publikace *Word and Object* (1960/2013, §46) a *The Roots of Reference* (1973, §3). Pokusím se na nich ukázat, jak se názory na modalitu dispozičních predikátů vyvíjely a postupně radikalizovaly.

První analýzu dispozičních predikátů provedl Rudolf Carnap, který pro jejich vymezení používal – řečeno mnou navrhovanou terminologií – „open conditionals“ a běžnou materiální implikaci: „*‘x is soluble in water’ is to mean ‘whenever x is put into water, x dissolves’*“ (Carnap 1936, 440). Carnapovu jazykovou intenci respektuje i český překlad Karla Berky a Ladislava Tondla: „*‘x je rozpustný ve vodě’ znamená ‘kdykoliv x je vloženo do vody, x se rozpustí’*“ (Carnap 1968, 38).

Pozdější autoři si už nevystačili pouze s extenzionálními spojkami a do své analýzy zahrnuly modalitty různých druhů. Gilbert Ryle se zabýval dispozicemi z prostého důvodu: zajímal se o analýzu mentálních výroků – například „Ten muž je kuřák.“ nebo „Elizabeth Bennetová byla pyšná.“ –, které chtěl pomocí dispozičních predikátů převést do ryze behaviorálního slovníku. Při definování dispozičních predikátů používal všechny myslitelné jazykové prostředky, tedy „open conditionals“ s přítomným časem, „remote conditionals“ s minulým časem i „doubly remote conditionals“ s předminulým časem v antecedentu (Ryle 2009, 31):

- (15) To say that it is brittle is to say that if it ever is, or ever had been, struck or strained, it would fly, or have flown, into fragments.
- (16) To say that sugar is soluble is to say that it would dissolve, or would have dissolved, if immersed in water.

Nezdá se, že by Ryle mezi typy podmiňovacích souvětí úzkostlivě rozlišoval, jeho výklad byl totiž zatížen drobnými nepřesnostmi. Příklad (15) není lingvisticky adekvátní, protože obsahuje variantu „if it is struck, it would fly“ kombinující přítomný čas v antecedentu s „would“ v konsekventu. Logicky přípustné jsou přitom jen konstrukce „if it is struck, it flies“, „if it is struck, it will fly“, „if it were struck, it would fly“ a „if it had been struck, it would have flown“. Příklad (16) by měl zase správně končit vedlejší větou „if immersed, or had been immersed in water“, což je sice stylisticky klopotné, ale z logického

hlediska přesné. Podstatné pro Ryla bylo, že potenciální charakter dispozic vyžadoval jejich vyjádření pomocí modálně vzdálenějších jazykových prostředků. Skleněné předměty jsou křehké, i když nejsou právě rozbíjeny; cukr je rozpustný, i když se aktuálně nenachází ve vodě.

Velmi podobně o dispozicích uvažoval Nelson Goodman: ohebná věc nemusí být nikdy ohnuta, hořlavá věc nemusí nikdy vzplanout. Domníval se proto, že jediným přijatelným způsobem pro vyjádření podmínek dispozičních predikátů jsou „doubly remote conditionals“, kterým říkal v souladu s dobovým územ „counterfactual conditionals“. Kontrafaktuální forma měla zajistit obecnou platnost výroků, jež by nevyžadovala aktuální plnění výchozích podmínek pro aktivaci dispoziční vlastnosti. Tvrzení „*k* was flexible at time *t*“ lze redukovat na „If *k* had been under suitable pressure at time *t*, then *k* would have bent.“ (Goodman 1983, 34 – 35). Goodman v celém textu používal výhradně konstrukce s předminulým časem v antecedentu a vazbou „would have“ v konsekventu, přesto varoval před zatahováním modalit do jazyka vědy. Tvrdil, že dispozice můžeme vysvětlit bez odkazování na „okultní síly“, čímž zřejmě myslel aristotelskou nauku o esenciálních a akcidentálních vlastnostech objektů (Goodman 1983, 40). Dispoziční i manifestní predikáty označují vlastnosti reálně existujících věcí, a proto je lze vysvětlit ve fyzikalistickém či fenomenalistickém jazyce, bez přihlédnutí k jejich modální složce. Zdánlivě kontrafaktuální podmínková souvětí ve skutečnosti vyjadřují kauzální vztah mezi dvěma indikativními větami („*k* je pod tlakem“ a „*k* se ohnulo“), a právě na ten bychom měli podle Goodmana zaměřit naši pozornost. Z ontologického problému o statusu dispozic se díky tomuto manévru stal lingvistický problém o vztahu dvou deskriptivních výroků, což je vynikající příklad sémantického zdvihu.

Kdyby to bylo tak jednoduché, mohli by analytičtí filozofové celou situaci ohledně kontrafaktuálních podmínek dispozičních predikátů pustit z hlavy a zabývat se něčím užitečnějším. Avšak s Goodmanovým řešením nebyl spokojen ani jeho někdejší spolupracovník W. V. O. Quine, který podstatnou část své akademické kariéry zasvětil snaze eliminovat „brlohy možného“ z přelidněného univerza modální logiky a metafyziky (Quine 2006). Kontrafaktuální podmínková souvětí – tedy „subjunctive conditionals“ či „counterfactuals“ – mají podle Quina blízko k fikci. V obou případech fabulátor vytváří dramatický narativní oblouk: „Kdyby se bylo něco přihodilo, pak by se bylo událo i něco jiného.“ My pak jako adresáti předstíráme víru v antecedent a pomocí představitivosti posuzujeme, jak přesvědčivý je konsekvent (Quine 2013, 203). Přesto se scientisticky založený Quine domníval, že faktům odporující

podmínková souvětí nelze ve vědě zcela zapudit, protože jsou na nich závislé dispoziční termíny (Quine 2013, 204):

- (17) To say that an object *a* is (water-) *soluble* at time *t* is to say that if *a* were in water at *t*, *a* would dissolve at *t*.
(18) To say that *a* is *fragile* at *t* is to say that if *a* were struck smartly at *t*, *a* would break at *t*.

Tyto „remote conditionals“ jsou modálně posílené, což se v příkladu (17) projevuje i použitím anglického slovesa „be“ v konjunktivu. Podle Quina by indikativní podmínkové souvětí nebylo v tomto kontextu postačující, poněvadž postrádá smysl, pokud je známá pravdivostní hodnota antecedentu. Nepřekvapí nás, že Quine argumentuje stejně jako Ryle a Goodman před ním: předměty můžeme popisovat jako rozpustné nebo křehké, aniž by byly právě ponořeny nebo rozbíjeny. Je proto zjevné, že musíme chtít nechtít vzít na milost kontrafaktuální podmínková souvětí, i za cenu nežádoucích ostrůvků modalit v oceánu vědeckého poznání. Naštěstí tomu tak nemusí být napořád. Quine snil o budoucí vědě, která všechny dispoziční predikáty nahradí predikáty o struktuře nebo mechanismu objektů. U některých vlastností to bude snadné, například už máme docela dobrou představu o molekulární stavbě rozpustných či křehkých materiálů. U jiných je vědecké vysvětlení v nedohlednu – tak třeba inteligence je dozajista fyzikální vlastností materiálních mozků, avšak její mechanismus nám zatím uniká. Ještě u dalších vlastností bude nutno brát v potaz celou škálu interních i externích faktorů, jejichž vzájemná souhra kauzálně způsobuje určité děje – například gravitační působení těles na dálku. Dokud nedospějeme k přijatelným explanacím takto komplexních jevů, budeme nuceni ve vědě tolerovat dispoziční termíny založené na kontrafaktuálních podmínkách (Quine 1973, 10 – 11; 2013, 205 – 206).

3. Jazykové intuice ohledně dispozičních predikátů

Na tomto místě bych rád poděkoval laskavému čtenáři za trpělivost, již vynaložil u poněkud nezáživných diskusí o roli „remote“ a „doubly remote conditionals“ v anglofonní filozofii jazyka a vědy. Byl to úctyhodný výkon, protože takřka žádné lingvistické argumenty z předchozí části nedávají rodilému mluvčímu češtiny smysl. Kompetentní uživatelé českého jazyka mají problémy odlišit významové rozdíly mezi jednotlivými instancemi zavedení dispozičních predikátů, protože naše lingvistické intuice se výrazně liší od rodilých mluvčích angličtiny. Angličtina má pro *irrealis* bohatší morfosyntaktické pro-

středky, jež se projevují spletitou sousledností časů, zatímco v češtině jsou obvyklejší prostředky lexikální, především modální příslovce a částice. Tyto subtilní rozdíly způsobují, že sémantika podmínkových souvětí je v mezijazykovém srovnání mnohem komplikovanější, než se může zdát při povrchním přehlédnutí problematiky.

Angličtina může – čistě teoreticky – použít pro zavedení dispozičních predikátů všechny tři druhy podmínkových souvětí:

- (19) A fragile object is one that breaks if it is dropped. [open conditional]
- (20) A fragile object is one that would break if it were dropped. [remote conditional]
- (21) A fragile object is one that would have broken if it had been dropped. [doubly remote conditional]

Příklad (19) bude znít aspoň některým rodilým mluvčím angličtiny nepřírozně, je totiž v rozporu s jejich jazykovými intuicemi. To se projevilo u Ryla, Goodmana, Quina a mnoha dalších analytických filozofů, kteří souvětí obsahující indikativ vehementně odmítali. Konstrukce s předminulým časem a „would have“ v příkladu (21) je v korpusech méně častá než varianta s minulým časem a „would“ ze souvětí (20). Pokud mluvčí náhodou není pisatelem filozofických pojednání, nemá pro takto precizní vyjadřování mnoho důvodů.

V češtině zavádíme dispoziční predikáty pomocí indikativu i obou druhů kondicionálu:

- (22) Křehký objekt je ten, který se rozbije, když spadne. [indikativ]
- (23) Křehký objekt je ten, který by se rozbil, kdyby spadl. [přítomný kondicionál]
- (24) Křehký objekt je ten, který by se byl rozbil, kdyby byl spadl. [minulý kondicionál]

Mluvčí češtiny všechna tato souvětí interpretují jako věčné pravdy, a to na základě jejich významu, bez potřeby přihlížet k morfosyntaktické struktuře. Pokud se konstrukce něčím liší, tak jen složitostí, a proto úsporní mluvčí preferují kratší formulace – varianta s minulým kondicionálem bude opět nejvzácnější.

Zdá se, že jednotlivé gramatické způsoby připsování dispozic objektům nejsou založeny na hlubokých kognitivních rozdílech při chápání modality, jak se domnívají někteří anglicky píšící autoři (Williamson 2020, 167). Čeština nezná modální sloveso „would“, a proto mluvčí nepociťují potřebu umístit je do promluv pro zvýšení jejich obecnosti nebo univerzálnosti (srov. naopak Willi-

amson 2020, 170). Pro zavádění dispozičních termínů nepotřebujeme kontrafaktuální prostředky jako „remote“ či „doubly remote conditionals“. Je to právě obráceně: použití přítomného či minulého kondicionálu se spojkou „kdyby“ postoj mluvčího znejistuje a promluvu činí méně pravděpodobnou, takže se k zachycení trvalých pravd o dispozicích nehodí.

Neschopnost řádně odlišit jednotlivé druhy podmínkových souvětí se projevuje u českých autorů, kteří mezi nimi volně zaměňují, a to někdy i v rámci téhož textu. Nejčastěji narazíme na „open conditionals“ se slovesem v indikativu, bez jakýchkoli modálních charakteristik:

- (25) „Definujeme-li např. dispoziční predikát *být rozpustný ve vodě*, můžeme je interpretovat takto: pro všechna x , jestliže x je vloženo do vody, pak (x je rozpustné ve vodě tehdy a jen tehdy, jestliže se ve vodě rozpouští).“ (Berka 1961, 202)
- (26) „tvrzení o rozpustnosti nějakého předmětu ve vodě by mělo odpovídat tvrzení, že je-li (kdykoli) tento předmět vložen do vody, rozpustí se“ (Vlasáková 1997, 38)
- (27) „výroku ‚věc je rozpustná ve vodě‘ je ekvivalentní výrok: ‚je-li daná věc ponořena do vody, rozpouští se‘“ (Peroutka 2010, 139)³
- (28) „to say that sugar is soluble in water is to say that in the circumstance of it being put into water, we should expect it to dissolve“ (Peregrin 2014, 48)⁴
- (29) „tato jaderná elektrárna je výbušná [lze přepsat jako] jestliže dojde k takové a takové chemické reakci (nebo zemětřesení apod.), pak jaderná elektrárna vybuchne“ (Kolman – Punčochář 2015, 120)
- (30) „dispoziční predikáty jsou ekvivalentní podmínkovým větám běžného jazyka: křehké je to, co, *jestliže narazí určitou rychlostí na tvrdou překážku, roztříští se*. Statečný voják je ten, který, *jestliže je při zteči aktuálně ohrožen na životě, z toho pouhého důvodu nepřestává jít vpřed*“ (Sousedík 2022, 163)

Někdy se u českých autorů setkáme s „remote conditionals“, které obsahují sloveso v přítomném kondicionálu:

³ Peroutka později odmítl variantu s indikativem a připustil pouze formulaci pomocí „modálně obohaceného“ podmínkového souvětí, viz příklady (39) a (40).

⁴ Peregrin ve svém anglickém textu nezapřel, že je rodilým mluvčím češtiny, a v souladu s českými jazykovými intuicemi vytvořil „indicative conditional“. Lze spekulovat, že i Carnapova ochota používat indikativní podmínková souvětí byla způsobena jeho německým původem; článek „Testability and Meaning“ byl navíc jeho prvním anglicky psaným.

- (31) „připsání dispoziční vlastnosti nějakému předmětu vyjadřuje to, *jak by se daná věc zachovala, kdyby byla vystavena určitým podmínkám*“ (Vlasáková 1997, 38)
- (32) „Definujeme připsání dispozičního predikátu ‚křehký‘ jako ekvivalentní s podmínkovou větou ‚kdyby byl daný předmět vystaven úderu, praskl by‘.“ (Vlasáková 1997, 42)
- (33) „Připisujeme-li něčemu *schopnost ke kutálení*, pak tím tvrdíme: *jestliže by se daná věc ocitla v takových a takových podmínkách (na šikmé ploše atp.), pak by se kutálela*.“ (Peroutka 2010, 138)
- (34) „Jestliže by *x* bylo ponořeno do vody, rozpustilo by se.“ (Peroutka 2010, 153)

V české filozofické literatuře se mi nepodařilo najít korektně vytvořený příklad „doubly remote conditional“ se slovesem v minulém kondicionálu. Situaci stěžíže časté použití pasiva, protože tvar slovesa „být“ je součástí minulého kondicionálu a zároveň trpného rodu. Příklad (32) o křehkosti můžeme převést do aktivních větných konstrukcí, v nichž jsou rozdíly mezi přítomným a minulým kondicionálem patrnější:

- (35) Kdyby do předmětu udeřili, praskl by. [„remote conditional“ s přítomným kondicionálem]
- (36) Kdyby byli do předmětu udeřili, byl by praskl. [„doubly remote conditional“ s minulým kondicionálem]

Z češtiny se tak vytrácí modální distinkce, na níž si anglicky píšící autoři dávají zvláště záležet a která stojí v samotných základech nauky o údajných rozdílech mezi indikativním a kontrafaktuálním zavedením dispozičních predikátů. Filozofové, kteří jsou rodilými mluvčími angličtiny, trvají na použití „remote conditionals“ či dokonce „doubly remote conditionals“. Česky píšící autoři místo nich používají „open conditionals“ nebo nanejvýš „remote conditionals“. Většinu příkladů z češtiny bychom měli v souladu s filozofickou terminologií označovat jako „indicative conditionals“, protože v nich chybí ta „extra dávka“ modality, kterou se vyznačují „subjunctive conditionals“. Jak bylo řečeno na začátku této části – takto jemné rozdíly v definování nedávají rodilému mluvčímu češtiny smysl. České dispoziční predikáty si pohodlně vystačí s indikativními podmínkovými souvětími, která neobsahují kontrafaktualnost.

4. Lingvistická relativita dispozičních predikátů

Domnívám se, že odlišné chápání modality v podmínkových souvětích o dispozičních predikátech může být považováno za příklad lingvistické relativity.

Nemyslím tím silnou lingvistickou relativitu vycházející ze Sapirovy-Whorfovy hypotézy, podle níž odlišná lexikální zásoba různých jazyků vede k drasticky rozdílným pohledům na svět (Whorf 1940). Tato verze nebyla nikdy empiricky potvrzena a někteří ji považují za podvrh (Pullum 1989). Mám na mysli skromnější a lépe doložené případy odlišného chápání jevů za jazykovými tvary, které byly zkoumány lingvisty v posledních třiceti letech. Týkají se například škálování barevného spektra (Winawer et al. 2007), připisování stereotypně mužských či ženských vlastností neživým předmětům na základě gramatického rodu (Boroditsky et al. 2003), nebo orientace v prostoru podle relativních směrů a kardinálních světových stran (Levinson 1996). Případná lingvistická relativita při vyjadřování modalit u dispozičních predikátů nemůže být pouze apriorně konstatována, nýbrž musí být doložena empiricky, což je téma pro další experimentální výzkum.

Logická analýza čelí obdobným otázkám jako Chomského generativní gramatika, která je v posledních desetiletích kritizována kvůli nejisté existenci hlubokých univerzálních struktur pod povrchovými projevy jazyka. Logici i lingvisté v minulosti vycházeli z omezeného repertoáru indoevropských jazyků, v nichž snad lze nalézt určité morfosyntaktické a sémantické podobnosti při konstrukci podmínkových souvětí. Původní indoevropské jazyky měly slovesné způsoby jen čtyři – indikativ, konjunktiv, optativ a imperativ (Fortson 2010, 90). Jakmile ale rozšíříme záběr na pro nás exotičtější přirozené jazyky, narazíme na případy, které lze jen těžko subsumovat pod univerzální teorii podmiňování. Existují gramatiky bez ohýbání slov, bez soudslednosti časů, s velkým nebo malým množstvím modů apod. Například němečtina, uralský jazyk Samojedů žijících v severním Rusku, má šestnáct, nebo dokonce osmnáct slovesných způsobů vyjadřujících různé stupně nutnosti, možnosti a pravděpodobnosti (Ackerman – Salminen 2009, 762; Mus 2023, 867 – 868). V mnohých jazycích naopak dochází k postupné proměně použití *irrealis*: v angličtině je konjunktiv nahrazován modálními slovesy, v češtině roli minulého kondicionálu přebírá kondicionál přítomný, atemporální. Plauzibilní teorie podmínkových souvětí tak může mít působnost limitovanou nejen prostorově, ale i časově.

Filozofové mají tendence přehlížet významové rozdíly mezi morfosyntaxí různých jazyků, a dokonce na základě studia jednoho z nich – obvykle angličtiny – činit dalekosáhlé závěry týkající se filozofické metodologie. Tento politováníhodný přístup lze nalézt u vlivného Timothyho Williamsona, který v úvodu své knihy *Modal Logic as Metaphysics* ostře zkritizoval Quinův modální skepticismus:

Podle běžných vědeckých měřítek je srozumitelné říct, že existují věci, které by se rozpustily, kdyby byly vloženy do vody, a stejně tak je srozumitelné říct, že existují věci, které by se ve vodě rozpustit mohly. Odsuzovat taková tvrzení jako nesrozumitelná podle nějakého zvláštního filozofického standardu je špatná věda a špatná filozofie (Williamson 2013, ix).

Williamson bazíruje na použití „subjunctive conditionals“ a nepřipouští si, že bychom mohli v tomto kontextu připustit indikativní podmínková souvětí. V češtině nám ale nečiní problém formulovat myšlenku, že existují věci, které se rozpustí, když jsou vloženy do vody. Navíc tuto tezi nedokážeme účinně odlišit od verze, kterou ve své citaci použil Williamson. Nemyslím si, že se jedná o špatnou vědu či špatnou filozofii, pokud tedy podle Wiliamsona špatně nemyslí všichni, kdo nemluví primárně anglicky. Skepticismus vůči rozlišování mezi indikativními a konjunktivními podmínkami dispozičních predikátů navíc vyjadřují i někteří anglicky píšící autoři. Například Michelle Montague v hesle pro *Encyclopedia of Philosophy* z vydavatelství Thomson Gale vyjádřila pochybnost, jestli vůbec existuje nějaký „zajímavý“ rozdíl mezi podmínkovými souvětími v přítomném indikativu a v konjunktivu, tj. například mezi „If salt is mixed with water it dissolves“ a „If salt were to be mixed with water it would dissolve“ (Montague 2006, 4).

Závěr

Hegemonie anglicky psané vědy má pro filozofii jazyka nečekaný důsledek: vzniká komunita nerodilých mluvčích, kteří mechanicky přejímají anglickou terminologii, a to bez podrobné znalosti gramatiky vlastního jazyka. Měli bychom mít na paměti, že v češtině nepotřebujeme pro zavádění dispozičních termínů kontrafaktuální prostředky na způsob „remote conditionals“. Indikativní podmínková souvětí v češtině vyjadřují věčné pravdy, naopak použití přítomného či minulého kondicionálu se spojkou „kdyby“ postoj mluvčího znejistňuje a promluvu činí méně pravděpodobnou. Dispoziční predikáty neotvírají bránu modálnímu uvažování ve vědě ani filozofii. Ponechejme ji – z bezpečnostních důvodů – raději zavřenou. S kontrafaktuálními koncepcemi se totiž do filozofie vkrádá antiscientismus. Zastánci modálních argumentů obvykle sledují vlastní agendu, která spočívá ve vytvoření alternativy k vědeckému pohledu na svět. Cílem může být odmítání materialismu, obhajování svobodné vůle nebo dokazování boží existence. Věda má nicméně dost práce s popisem reálně existujícího světa, není třeba přimýšlet si světy další. Kontrafaktuální myšlení je nástrojem k formulování hypotéz, nemůže a nesmí sloužit k jejich ověřování. Představivost nám přináší mnohé duševní i tělesné požitky,

nikdy ale nenahradí nebojácné experimentování s empirickou zkušeností. Naturalizovaná filozofie proto preferuje modální antirealismus, který zastávají autoři neoplývající básnivou fantazií.

Literatura

- ACKERMAN, F. – SALMINEN, T. (2009): Nenets. In: Brown, K. – Ogilvie, S. (eds.): *Concise Encyclopedia of Languages of the World*. Amsterdam: Elsevier, 761 – 764.
- ADAMS, E. W. (1970): Subjunctive and Indicative Conditionals. *Foundations of Language*, 6 (1), 89 – 94.
- ANDERSON, A. R. (1951): A Note on Subjunctive and Counterfactual Conditionals. *Analysis*, 12 (2), 35 – 38. DOI: <https://doi.org/10.2307/3327037>
- BERKA, K. (1961): O některých aplikacích moderní formální logiky v jazykovědě. *Slovo a slovesnost*, 22 (3), 198 – 203.
- BORODITSKY, L. – SCHMIDT, L. A. – PHILLIPS, W. (2003): Sex, Syntax and Semantics. In: Gentner, D. – Goldin-Meadow, S. (eds.): *Language in Mind: Advances in the Study of Language and Thought*. Cambridge: MIT Press, 61 – 79. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/4117.001.0001>
- CARNAP, R. (1936): Testability and Meaning. *Philosophy of Science*, 3 (4), 419 – 471.
- CARNAP, R. (1968): Testovatelnost a smysl. In: *Problémy jazyka vědy*. Praha: Svoboda, 30 – 91.
- FINTEL, K. von – IATRIDOU, S. (2023): Prolegomena to a Theory of X-marking. *Linguistics and Philosophy*, 46 (6), 1467 – 1510. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10988-023-09390-5>
- FORTSON, B. W. (2010). *Indo-European Language and Culture: An Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- GOODMAN, N. (1983): *Fact, Fiction, and Forecast*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- HUDDLESTON, R. D. – PULLUM, G. K. (2014): *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IATRIDOU, S. (2000): The Grammatical Ingredients of Counterfactuality. *Linguistic Inquiry*, 31 (2), 231 – 270. DOI: <https://doi.org/10.1162/002438900554352>
- KOLMAN, V. – PUNČOCHÁŘ, V. (2015): *Formy jazyka: Úvod do logiky a její filosofie*. Praha: Filosofia.
- LEVINSON, S. C. (1996): Frames of Reference and Molyneux's Question: Crosslinguistic Evidence. In: Bloom, P. – Garrett, M. F. et al. (eds.): *Language and Space*. Cambridge: MIT Press, 109 – 169. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.25.1.353>
- MACHÁČKOVÁ, E. (1980): Ústup kondicionálu minulého? *Naše řeč*, 63 (2), 62 – 67.
- MARSH, G. P. (1860): *Lectures on the English Language*. New York: Charles Scribner.
- MONTAGUE, M. (2006): Counterfactuals. In: Borchert, D. M. (ed.): *Encyclopedia of Philosophy*, vol. 10. Farmington Hills: Thomson Gale, 4 – 10.
- MUS, N. (2023): Nenets. In: Abondolo, D. M. – Valijärvi, R.-L. (ed.): *The Uralic Languages*. London: Routledge, 853 – 896.
- PEREGRIN, J. (2014): *Inferentialism: Why Rules Matter*. New York: Palgrave Macmillan.

- PEROUTKA, D. (2010): Dispoziční predikáty. In: *Modality v analytické metafyzice*. Praha: Filosofia, 135 – 207.
- PULLUM, G. K. (1989): The Great Eskimo Vocabulary Hoax. *Natural Language & Linguistic Theory*, 7 (2), 275 – 281.
- QUINE, W. V. O. (1973): *The Roots of Reference*. La Salle: Open Court.
- QUINE, W. V. O. (2006): O tom, co je. In: Marvan, T. – Dostálová, L. (ed.): *Vybrané články k ontologii a epistemologii*. Plzeň: Západočeská univerzita, 32 – 54.
- QUINE, W. V. O. (2013): *Word and Object*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- RYLE, G. (2009): *The Concept of Mind*. London: Routledge.
- SOUSEDÍK, S. (2022): Dějiny jako factum brutum. *Reflexe*, 62, 159 – 164.
- TVRĎÝ, F. (2024): Nesoulad mezi morfosyntaxí a sémantikou podmínkových souvětí. *Filozofia*, 79 (2), 150 – 167. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2024.79.2.3>
- VLASÁKOVÁ, M. (1997): Dispoziční vlastnosti. *Filosofický časopis*, 45 (1), 37 – 49.
- WHORF, B. L. (1940): Science and Linguistics. *The Technology Review*, 42 (4), 229 – 231, 247 – 248.
- WILLIAMSON, T. (2013): *Modal Logic as Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press.
- WILLIAMSON, T. (2016): Modal Science. *Canadian Journal of Philosophy*, 46 (4 – 5), 453 – 492. DOI: <https://doi.org/10.1080/00455091.2016.1205851>
- WILLIAMSON, T. (2020): *Suppose and Tell: The Semantics and Heuristics of Conditionals*. Oxford: Oxford University Press.
- WINAWER, J. – WITTHOFT, N. et al. (2007): Russian Blues Reveal Effects of Language on Color Discrimination. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104 (19), 7780 – 7785. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.0701644104>

Tato studie byla podpořena Agenturou na podporu výzkumu a vývoje na základě smlouvy č. APVV21-0405. Za cenné konzultace děkuji Dominiku Bálanovi a Michaele Čakányové.

Filip Tvrďý
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra logiky a metodologie vied
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: filip.tvrdy@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1264-9854>